

Bokmål

Historie og filosofi 2
Heldagsprøve vår 2024

Forberedelsesdel

Informasjon til forberedelsesdelen	
Hjelpemidler	I forberedelsestiden er alle hjelpemidler tillatt, inkludert Internett. Alle hjelpemidler er tillatt på heldagsprøvedagen, med unntak av Internett og andre verktøy som tillater kommunikasjon, samt robotteknologi. På Internett er følgende nettsider likevel lov å bruke: snl.no; ordbok.uib.no; ndla.no; lexin.udir.no.
Bruk av kilder	Hvis du bruker kilder i besvarelsen din, skal disse alltid oppgis på en slik måte at leseren kan finne fram til dem. Du skal oppgi forfatter og fullstendig tittel på både lærebøker og annen litteratur. Hvis du bruker utskrifter eller sitater fra Internett, skal du oppgi nøyaktig nettadresse og nedlastingsdato.
Vedlegg	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aakvaag, Gunnar C.: «Trenger vi en ny Hjernevask?» (utdrag), Morgenbladet 20.2.2015 2. Thorvik, Hannah Bull: «Sosiologer krangler om gener», Klassekampen 23.5.2023 3. Malnes, Raino: "Vitenskapenes vesen", Morgenbladet. 23.4.2007. 4. Eriksen, Thomas Hylland: "Både og", Dagbladet. 20.3.2010. 5. Hvidsten, Andreas: «Et alternativ til mer hjernevask», Morgenbladet 13.3.2015. 6. Sterri, Aksel Braanen m.fl.: «Skjervheimsk forvirring», Morgenbladet 10.4.2015. 7. Hvidsten: «Frykten for friheten», Morgenbladet 24.4.2015.
Informasjon om vurderingen	Vurderingsskjema og kjennetegn på måloppnåelse fra eksamensveiledningen ligger på Teams.

Tema: Mennesket som forskningsobjekt i samfunnsvitenskap

Forbered deg på å belyse, kommentere og drøfte ulike problemstillinger som temaet reiser, blant annet ved å sette det inn i en historisk-filosofisk kontekst og å sette deg inn i de vedlagte kildene.

Trenger du mer stoff, kan du finne flere kilder å fordype deg i.

Aktuelle læreplanmål

Det vil bli mulig å få vist kompetanse knyttet til en rekke læreplanmål. Særlig vil de følgende være relevante: Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- [...] utforske og utvikle egne oppfatninger, undersøke argumentasjon og vurdere gyldighet
- finne, bruke og kritisk vurdere ulike kilder av ulik art og opphav, også originaltekster
- drøfte hva som skiller vitenskap fra pseudovitenskap, og vurdere konsekvenser av desinformasjon og konspirasjonsteorier
- drøfte hvordan vi gjennom valg av metoder, teorier, perspektiver og kilder søker kunnskap og erkjennelse, og reflektere over hvordan slike valg påvirker det vi ser, leter etter og forstår
- gjøre rede for kjennetegn og konsekvenser av moderne tenkning og virkelighetsforståelse, og drøfte dette i lys av ulik kritikk av slik tenkning og virkelighetsforståelse
- utforske etisk og eksistensiell tenkning om autonomi, frihet, ansvar og det gode liv, og reflektere over hvordan mennesker forholder seg til og blir preget av disse verdiene
- gjøre rede for og drøfte temaer fra nyere tid som illustrerer etiske og eksistensielle spørsmål

Født sånn, blitt sånn eller *valgt* å bli sånn?

Mennesket har lenge vært et interesseobjekt innen forskning. Naturvitenskapen studerer menneskets kroppslige egenskaper, mens samfunnsvitenskapen studerer menneskers atferd og intensjonen/begrunnelsen bak den (Malnes, 2007). Fordi samfunnsvitenskapen ofte studerer abstrakte eller usanselige fenomener, vil enkelte kanskje påstå at den vitenskapelige verdien i samfunnsvitenskap er vanskelig å definere. I tillegg blir man (i samfunnsvitenskapen) nødt til å ta stilling til hvordan mennesket skal behandles i forskningssituasjoner. Det norske TV-programmet *Hjernevask* skapte stor debatt rundt spørsmålet «født sånn eller blitt sånn?», altså spørsmålet om mennesket påvirkes mest av sosialt miljø eller biologisk arv. I lys av dette har det også oppstått diskusjoner om menneskets frie vilje burde tas inn i betraktning i samfunnsvitenskapen. I denne teksten skal jeg drøfte flere teorier om vitenskap og sannhetsforståelse, for å videre diskutere menneskets rolle som forskningsobjekt i samfunnsvitenskap.

Som nevnt i innledningen mener enkelte gjerne at samfunnsvitenskapen mister vitenskapelig verdi, fordi den ofte studerer abstrakte og usanselige fenomener. For å kunne diskutere denne påstanden må vi ha en definisjon på hva vitenskap er, og hva som gir noe vitenskapelig verdi. Rent etymologisk betyr vitenskap å skaffe kunnskap ('viten' = 'kunnskap', 'skap' = 'å skaffe'). Man kan gjerne si at vitenskap er et forsøk på å lage objektive sannheter/regler for verden vi lever i. Disse sannhetene/reglene kommer man frem til ved hjelp av en vitenskapelig metode. Hva denne metoden egentlig burde gå ut på, og hva det har å si for samfunnsvitenskapen, har skapt uenigheter blant flere filosofer.

I essay-samlingen *Kritisk tenkning*, skriver filosof Karl Popper blant annet om *demarkasjon* (Popper, 2007). Demarkasjon handler om å skille noe fra noe annet, i denne konteksten å skille vitenskap fra pseudovitenskap. Dette skillet ligger i stor grad i metoden man bruker for å teste en teori. For at en teori skal ha vitenskapelig status(/verdi), må den være falsifiserbar. Dette betyr at det må være mulig å motbevise den; den skal ikke forsøke å forklare absolutt alt. Metoden man bruker for å teste en vitenskapelig teori, må derfor basere seg på å forsøke å *motbevise* (falsifisere) teorien, ikke bevise den. Popper kritiserer blant annet teorier av Sigmund Freud av nettopp denne grunn; de forklarer *for mye*. Dette betyr ikke at man er nødt til å motbevise teorien for at den skal være relevant, men falsifisering blir den eneste måten man kan bevise noe helt sikkert.

Filosof Thomas Kuhn kritiserer derimot dette. I *Vitenskapelige revolusjoners struktur* skriver han: «Hvis enhver mangel på overensstemmelse dannet grunnlag for å forkaste en teori, burde alle teorier bli forkastet til enhver tid» (Kuhn, 2002). Han mener at vi ikke kan stole på falsifikasjon, ettersom resultat kan skyldes feil i premissene man har lagt ned. I stedet mener han at det viktigste er å forsøke å finne teorier som passer best overens med fakta. Men dette er ikke så lett som det høres ut. Kuhn beskriver hvordan standarder eller definisjoner av vitenskap også vil påvirke hvilke teorier som blir godtatt. Han mener at vitenskap er menneskelig virksomhet, og den vil derfor påvirkes av sosiale spilleregler, doxa og forsvarsmekanismer. Tankemønster som ligger til grunn for hvordan man kan drive forskning, kalles paradigmer. De gjeldende paradigmene i et samfunn, vil ha stor påvirkning på hvilke vitenskapelige teorier som gjør seg gjeldende.

Med denne «flytende» forståelsen av vitenskap i bakhodet, blir det gjerne også relevant å diskutere hvordan man definerer hva som er sant. For som nevnt tidligere i teksten handler vitenskapen gjerne om å finne objektive sannheter om verden vi lever i. Også i sannhetssøkingen har metoden man bruker svært mye å si for hvordan man opplever sannheten i seg selv. En av de mer tradisjonelle sannhetsteoriene er korrespondanseteorien. Korrespondanseteorien går ut på at utsagn må samsvare med virkeligheten for å være sann (Holmen, 2023). Ettersom sannheten i et utsagn befester seg i et konkret, virkelig faktum, impliserer også teorien at sannheten (i det minste til en viss grad) er objektiv. Dette kan bli problematisk ettersom teorien både krever språk og empiri, altså vil påstandene også påvirkes av subjektet som formidler dem.

En annen sannhetsteori med liknende virkelighetssyn er koherensteorien. Koherensteorien går ut på at en påstand er sann hvis den harmonerer med et system av andre sanne påstander (Holmen, 2023). Denne problematiseres derimot ved en mangel på forankring; hvordan skal man forankre sannhetsnettverket? I tillegg kan også motstridende utsagn tilhøre ulike systemer, noe som gjør det vanskelig å definere hvilken påstand som egentlig er sann. En sannhetsteori som ikke krever et slikt forhold mellom påstand og virkelighet er konsensusteorien. Konsensusteorien sier at en påstand er sann hvis det under betingelse av nok informasjon og tankekraft kan oppnås allmenn enighet om at den er det. Her baseres sannheten på intersubjektivitet, ikke på en objektivt riktig virkelighet. Men denne teorien kan også problematiseres ettersom den er en regulativ idé, og mangler et endelig mål.

Man kan også trekke inn det pragmatiske sannhetsbegrepet i diskusjonen og sannhetsteorier. Noen med en pragmatisk sannhetsforståelse vil mene at en påstand er sann dersom den virker,

og hvis det å akseptere den vil føre til noe godt (Holmen, 2023). Men det er ikke alle som aksepterer denne som en sannhetsteori; den ligger utenfor det vi egentlig mener med begrepet «sannhet». En eksistensfilosofisk sannhetsforståelse er kanskje mer nærliggende sannhetsbegrepet vårt, men den er derimot enda mer abstrakt og subjektiv. En eksistensfilosofisk sannhetsforståelse tilsier at verden formes gjennom vårt forhold til den, og at den ikke kan forstås løsrevet fra oss. Sannheten blir da forankret i subjektet som opplever verden, ikke i verden utenfor subjektet. Dette gjør at enkelte vil påstå at sannheten mister verdi; den blir noe privat, som ikke kan brukes i offentlige diskusjoner.

Med disse ulike sannhetsteoriene i bakhodet blir det kanskje lettere å forstå hva som påvirker valg av vitenskapelig metode. Som nevnt mener Thomas Kuhn at vitenskapen påvirkes av de gjeldene paradigmen som allerede ligger i forskningsnettverket, og man trenger en «revolusjon» for å endre dem. Man kan også påstå at utenforliggende verdier (som for eksempel sannhetsforståelse) vil påvirke hvordan man forholder seg til vitenskap og vitenskapelige metoder. Om for eksempel korrespondanseteorien står sterkt i et samfunns sannhetsforståelse, vil gjerne den vitenskapelige metoden man benytter seg av i større grad basere seg på empiri og logisk tenkning. Men ettersom sannhetsteorien er forankret i en ytre, objektiv virkelighet, blir det kanskje vanskelig å komme med alternative teorier til den som allerede gjelder innenfor et tema. Som jeg skal diskutere senere i teksten, kan også menneskesyn påvirke valg av vitenskapelig metode, gjerne spesielt innen samfunnsvitenskap.

I kronikken «Vitenskapens vesen», skriver kronikkforfatter Raino Malnes: «Er samfunnsvitenskap annerledes enn naturvitenskap? Ja og nei. Det som er annerledes, er det man studerer. Det som er felles, er målet og metoden» (Malnes, 2007). Malnes argumenterer for at tolkning, som ofte refereres til som grunnen til at samfunnsvitenskapen er «mindre vitenskapelig» enn naturvitenskapen, egentlig også er en del av en empirisk vitenskapelig metode. Han argumenterer for at samfunnsvitenskapen benytter seg av en «mild variant av empirisme», som tillater mer rom for tolkning. Men for at disse tolkningene skal være interessante, må de være støttet i observasjoner.

Dette er kanskje en del av grunnen til at tekstene jeg skal diskutere er uenige i hvordan man skal forholde seg til mennesket som forskningsobjekt. Den første teksten jeg ønsker å diskutere er artikkelen «Et alternativ til mer hjernevask» av Andreas Hvidsten. Her argumenterer Hvidsten for at debatten rundt *Hjernevask* mangler en viktig side av hva det å sette opp mennesket som forskningsobjekt egentlig krever (Hvidsten, 2015). Han skriver at debatten legger et premiss om at mennesker er *produkter* av enten arv eller miljø. Dette

argumenterer han imot, og påstår at mennesket er mer enn bare et produkt; mennesket er et *prosjekt*. Han skriver: «Du er ikke en sum av biologiske forhold og sosiale fakta; du er også ditt forhold til disse faktaene». Hvidsten bruker filosof Hans Skjervheims forklaringer på dette, og bruker ordet *transcendens* til å beskrive hvordan menneskets frie vilje muliggjør en utforming utenfor seg selv. Denne menneskeforståelsen minner kanskje om en eksistensfilosofisk sannhetsforståelse. Mennesket er i et tett forhold til omstendighetene sine, og dets subjektive persepsjon av fakta vil også påvirke hvilke fakta som gjelder.

På grunn av denne menneske- og sannhetsforståelsen, vil kanskje Hvidsten være mer støttende overfor en vitenskapelig metode som åpner for tolkning og subjektive perspektiver. I denne konteksten vil han kanskje også være enig med Thomas Kuhn om at de gjeldende paradigmene i et samfunn i stor grad vil påvirke hvilke vitenskapelige teorier som gjør seg gjeldende. Teksten tar også kanskje til en viss grad avstand til at tolkninger og konklusjoner innen forskning må være basert på observasjoner, slik som Malnes' tekst påstår. Man kan ikke observere forholdet mellom menneskets frie vilje og hvordan det forholder seg til verden.

Omtrent én måned etter Hvidstens tekst ble publisert, mottok han en svarartikkel kalt «Skjervheimsk forvirring» av forfattere Aksel Braanen Sterri, Emil Aas Stoltenberg og Tore Wig. Her kritiseres påstandene hans om at menneskers frie vilje bør tas inn i betraktning i samfunnsvitenskapen, nettopp på grunn av mangelen på konkret forankring (Sterri et al., 2015). Sterri et al. skriver: «Hvilken atferd forklarer vil med fri vilje? Kan fri vilje bli noe annet enn en svart boks?». Som Malnes, argumenterer de for at samfunnsvitenskapen hovedsakelig er en empirisk disiplin, og at Hvidstens ønske om å ta inn transcendens i samfunnsvitenskapelig forskning vil gå imot dette.

Sterri et al. argumenterer også for at Hvidsten slutter for fort fra «bør» til «er»; det at vi *bør* bygge et samfunn basert på at mennesket er noe mer enn produkter av sosiale og biologiske omstendigheter, betyr ikke nødvendigvis at handlingene våre *er* noe mer enn det. Sterri et al. krever mer konkret forankring (enten objektivt eller intersubjektivt) i sannhetsforståelsen sin. Dette gjør at de kanskje er mer tilbøyelige overfor for eksempel korrelasjonsteorien, koherensteorien eller konsensusteorien. Dette gjør kanskje også at de er mer åpne for Poppers vitenskapelige metode, ettersom den presenterer en konkret konklusjon i falsifisering, og tilsynelatende ikke ville godtatt Hvidstens forslag på grunn av mangel på mulighet til falsifisering. Igjen kan vi se at menneskesyn kan påvirke valg av vitenskapelig metode.

Som svar på artikkelen av Sterri et al., skrev Hvidsten artikkelen «Frykten for friheten». Hvidsten kritiserer skillet mellom samfunnet og samfunnsvitenskapen som Sterri et al. forsøker å presentere: «Vi skal altså ha et samfunn som bygger på at mennesker er frie og en samfunnsvitenskap som bygger på at vi ikke er det». (Hvidsten, 2015). Sterri et al. ikke ser på dette som et stort problem, på grunn av mangelen på påvirkning samfunnsvitenskap har på hvordan mennesker faktisk lever livet sitt. Dette gjør, ifølge Hvidsten, at samfunnsvitenskapen blir irrelevant.

I tillegg mener Hvidsten at Sterri et al. ikke har skjønt hva han egentlig mente med at menneskelig fri vilje fortjener større plass i samfunnsvitenskapen. Han argumenterer for at den frie viljen «naturligvis» ikke vil passe inn i paradigmet som dagens samfunnsvitenskap (og også Sterri et al.) handler ut ifra. Hvidsten presenterer altså heller en omveltning av det gjeldende paradigmet, i en klar Kuhnsk tradisjon: «Spørsmålet er ikke «hvilken atferd forklarer vi med fri vilje», men hva frihet har å si for selve prosjektet med å forklare menneskelig atferd».

Som man kan se skiller tekstene seg i stor grad fra hverandre i tilnærming av sannhet (subjektivisme vs. objektivisme) og menneskeforståelse. Men det virker likevel som om begge tekstene er enige i at mennesket som forskningsobjekt skiller seg fra andre forskningsobjekt. Dette skyldes kanskje tilnærmingen deres til fri vilje; ingen av dem ønsker å fraskrive mennesket fri vilje. Spørsmålet virker i større grad til å handle om mennesket burde vurderes som et forskningsobjekt, eller som et handlende subjekt *under forskning*. Tekstenes tilnærming og «svar» på dette spørsmålet reflekteres i sannhetsforståelsen deres. Hvidstens subjektive forståelse legger til rette for at mennesket kan være et subjekt under forskning, mens Sterri et al.'s behov for objektive forankring, gjør at mennesket må ses på som et objekt under forskning.

Dette skillet virker til å være roten av debatten mellom Hvidsten og Sterri et al. Det er ikke uforståelig, ettersom begge partene ser begrensninger i (og negative konsekvenser av) den motsatte partens tilnærming. For Sterri et al. virker det kanskje som om Hvidstens åpenhet for subjektivitet vil svekke de mer empiriske vitenskapelige metodene, og at samfunnsvitenskapen derfor til dels mister den vitenskapelige verdien sin. For Hvidsten virker det kanskje derimot som om mangelen på hensyn til fri vilje i vitenskapen vil forenkle eller objektivisere mennesket, og dermed også begrense hva mennesket i det hele tatt får lov til å være.

De ulike partene sliter også med å se mulighetene som den motsatte partens tilnærming presenterer. Hvidstens forståelse av mennesket som forskningsobjekt tydeliggjør skillet mellom mennesket og andre forskningsobjekt, og muliggjør en bredere forståelse av sosiale fenomener, samt en friere holdning til mennesket i seg selv. Sterri et al.'s forståelse av mennesket som forskningsobjekt muliggjør derimot et skille mellom vitenskap og sosiale/personlige situasjoner, noe som kanskje kan bidra til en mer objektiv forskning, og dermed kanskje også en mer virkelighetsnær/sann forskning.

Menneskeforståelsen som presenteres i disse tekstene blir svært relevante i diskusjonen av det tidligere nevnte sitatet av Raino Malnes. I påstanden sin om at samfunnsvitenskap og naturvitenskap har samme mål og metode virker det som om han glemmer at samfunnsvitenskapen i stor grad påvirkes av det gjeldende menneskesynet i samfunnet som studerer det. Hvordan man forholder seg til forskningsobjektet har mye å si for hvordan man utfører forskningen. I og med at mennesket kan betraktes både som objekt og subjekt under forskning, blir det derfor vanskelig å påstå at samfunnsvitenskap har samme metode og mål som naturvitenskapen. Hvilken metode samfunnsvitenskapen bruker kommer an på hvem som får lede forskningen.

Som vist gjennom drøftingen av de tre debattartiklene, har menneskesyn og sannhetsforståelse stor betydning for utviklingen av samfunnsvitenskapen. En mer subjektiv forståelse av mennesket under forskning, fører kanskje til en mer situasjonsbasert tolkning av forskningsutfall. En mer objektiv forståelse av mennesket under forskning, åpner derimot kanskje for mer generelle standarder for tolkning av forskningsutfall. Hver tilnærming har egne muligheter og begrensninger, og hvilken tilnærming som gjør seg gjeldende vil variere ut ifra samtidens paradigmer. Debatten som *Hjernevask* brakte med seg ser ikke ut til å bli ferdig med det første, men for å fortsette å gjøre seg gjeldende i samtidens paradigmer må den kanskje endre utseende fra «født sånn eller blitt sånn?» til «født sånn, blitt sånn, eller *valgt* å bli sånn?».

Kildeliste

Holmen, H. A. (2023, 17. oktober). Sannhet. *Store norske leksikon*. Hentet 17.04.24 fra <https://snl.no/sannhet#-Korrespondanseteori>

Hvidsten, A. (2015, 13. mars). Et alternativ til mer hjernevask. *Morgenbladet*.

Hvidsten, A. (2015, 24. april). Frykten for friheten. *Morgenbladet*.

Kuhn, T. S. (2002) *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. Oversatt av Lars Holm-Hansen. Spartacus.

Malnes, R. (2007, 23. april). Vitenskapens vesen. *Morgenbladet*.

Popper, K. (2007). *Kritisk tenkning – Utvalgte essay*. Utvalg og oversettelse ved Jan M. Døderlein. Pax.

Sterri, A. B., Stoltenberg, E. A. & Wig, T. (2015, 10. april). Skjervheimsk forvirring. *Morgenbladet*.